

URMA VA KAMONLI CHOLG'ULARDA IJRO YO'LLARI

Behzodjon Tursunov
QDU

Annotatsiya: Mazkur maqolada urma (zarbli) va kamonli cholg'ularning ijro texnikasi, ularning tarixiy shakllanishi, tembr imkoniyatlari hamda zamonaviy ijrochilik tizimidagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Urma cholg'ularida zarbning kuchi, ritmik naqshlar, poliritmik usullar va tembr modulyatsiyasi; kamonli cholg'ularda esa kamon tortish texnikalari, vibratsiya, artikulyatsiya, legato, stakkato kabi ijro yo'llari tahlil etiladi. Shuningdek, Sharq va G'arb kamon va zarbli cholg'ularining o'ziga xos ijro maktablari qiyosiy tarzda o'rganiladi. Maqola zamonaviy musiqa jarayonlarida tembr sintezi, elektro-akustik imkoniyatlar hamda kompozitorlarning ijro texnikasiga munosabati kabi masalalarni ham qamrab oladi.

Kalit so'zlar: ijro yo'llari, urma cholg'ular, zarbli cholg'ular, kamonli cholg'ular, vibrato, stakkato, tremolo, maqom, ritm, poliritmiya, tembr, texnika, musiqa nazariyasi

PERFORMANCE METHODS ON PERCUSSION AND BOW INSTRUMENTS

Behzodjon Tursunov
KSU

Abstract: This article analyzes the performance techniques of percussion and bowed instruments, their historical formation, timbre capabilities, and their place in the modern performance system from a scientific and theoretical perspective. In percussion instruments, the force of percussion, rhythmic patterns, polyrhythmic methods, and timbre modulation are analyzed; in bowed instruments, the performance methods such as bowing techniques, vibration, articulation, legato, and staccato are analyzed. Also, the specific performance schools of Eastern and Western bowed and percussion instruments are studied comparatively. The article also covers issues such as timbre synthesis in modern musical processes, electro-acoustic capabilities, and composers' attitude to performance techniques.

Keywords: performance styles, percussion instruments, percussion instruments, stringed instruments, vibrato, staccato, tremolo, maqom, rhythm, polyrhythm, timbre, technique, music theory

Urma va kamonli cholg'ular dunyo musiqa madaniyatining shakllanishida muhim o'rin tutadi. Ular turli xalqlar musiqa merosida ritm va melodiya yaratishda

asosiy vosita bo'lib xizmat qilgan. Urma cholg'ular ko'proq ritmik asosni, dinamik kuchni, dramatik kuchayishni ifodalasa, kamonli cholg'ular melodik rivoj, lirizm va badiiy noziklikni namoyon etadi. Bu ikki cholg'u guruhi birgalikda musiqiy matnning tembr rang-barangligini ta'minlaydi.

Sharq musiqa maktabida doira, nog'ora, qayroq, chanqovuz, gijjak, kamancha kabi cholg'ular qadimdan mavjud bo'lib, ular turli marosimlarda, maqom ijrosida, dostonchilikda keng qo'llangan. G'arb musiqa madaniyatida esa zarbli simfonik cholg'ular (baraban, timpani, vibrafon, marimba) hamda skripka, alt, violonchel, kontrabas kabi kamonli cholg'ular asosiy ijro vositalaridir.

Ushbu maqolada ikki xil cholg'u guruhining ijro texnikasi akademik nuqtayi nazardan asoslanib, ularning tarixiy rivoji, nazariy jihatlar va zamonaviy sahna amaliyotidagi talqini yoritiladi.

Urma cholg'ularida ijro yo'llariga nazar tashlaymiz. Urma cholg'ular qadimdan insoniyat madaniyatining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Sharq musiqasida doira va nog'ora muhim o'rin tutgan. O'zbek musiqasida doira nafaqat ritmik vosita, balki milliy usul tizimining o'zagini tashkil etadi. Folklor va maqom san'atida urish texnikasi qat'iy me'yorlarga ega bo'lib, bunda *"tan"*, *"din"*, *"ka"*, *"zarb"*, *"shaltoq"* kabi zarblar an'anaviy shakllarda rivojlanib kelgan.

G'arb zamonaviy musiqa san'atida esa zarbli cholg'ular orkestrning eng keng tarmoqlaridan biriga aylandi. Marimba, vibrafon, kastanyetlar, triangel, barabanlar tembr ko'lamini kengaytirib, batafsil orkestrrovka imkonini yaratdi.

Doira ijrochiligida asosiy ijro yo'llariga nazar tashlaymiz. Doira ijro texnikasi murakkab bo'lib, zarblarning turlicha qo'llanishi orqali tembr, ritm va dinamika hosil qilinadi.

Asosiy zarblar:

1. Tan - markazga berilgan kuchli zarb, jarangdor tovush.
2. Din - chekka qismga urilgan mayin tovush.
3. Ka - qisqa, chertma xarakterdagi zarb.
4. Shaltoq - siltash orqali hosil qilinadigan nozik tembr.
5. Qo'sh zarb - ikki qo'l bilan bir vaqtning o'zida beriladigan kuchli ritmik urg'u.

Ushbu zarblarning kombinatsiyasi murakkab usullarni vujudga keltiradi:

ufar, devona, zarbulcho'p, gardun, aqsaq, peshrav usullari.

Kamonli cholg'ularda ijro yo'llari va o'ziga xosligi haqida to'xtalib o'tamiz. Kamonli cholg'ular torni tebratish yo'li bilan tovush chiqaradi. G'arb skripka oilasi va Sharq gijjak-kamancha maktabi o'rtasida umumiylik bilan bir qatorda, ijro texnikasida sezilarli farqlar mavjud.

G'arb skripka maktabi an'anaviy ravishda quyidagi tamoyillarga tayanadi:

- barmoq qo'yish sistemasi;

- kamon bosimi va tezligining boshqarilishi;
- artikulyatsiya turlari;
- vibrato sistemasi.

Sharq maktabida esa:

- ohangdorlikning uzluksizligi;
- maqom intonatsiyalari;
- sirg'alish (glissando)ning ko'pligi;
- liriko-deklamatsion uslub keng qo'llanadi.

Kamonli cholg'ularda kamon bilan ijro texnikasi quyidagilar:

1. Detashe - alohida, silliq kamon zarbalari.
2. Legato - bir nechta notani bitta kamon harakati bilan bog'lash.
3. Stakkato - qisqa, kesik tovush hosil qilish.
4. Spiccato - kamonning o'zi tor ustida sakrash.
5. Tremolo - juda tez kamon harakati bilan vibratsion effekt.
6. Sul ponte - ko'priikka yaqin o'ynash orqali metall tembr olish.
7. Sul tasto - torning markaziy qismi ustida yumshoq o'ynash.

Sharq cholg'ulariga xos bo'lgan ijro usullari:

- Yalinma - tor bo'ylab sirg'alib o'tish orqali maftunkorlik yaratish.
- Qaytarma - torni yon tomonga tebratib vibratsiya berish.
- Surma usuli - uzoq legato frazalash.
- Maqom vibratosi - torni G'arb vibratosidan farqli uslubda titratish.

Bu texnikalar maqomning ashulaviy xarakterini namoyon etadi.

Ijro texnikasining musiqa nazariyasi bilan bog'liqligiga nazar solamiz. Urma cholg'ularida tembr - zarbning qaysi qismga berilganiga bog'liq. Kamonli cholg'ularda esa:

- kamon burchagi,
- bosim kuchi,
- tebranish chastotasi tovush sifatini belgilaydi.

Nazariy jihatdan tembr musiqaning "kolorit" qatlami sifatida qaratiladi. (Cook, 1990). Urma cholg'ular musiqaning ritmik asosini yaratadi. Ufar, devona, samoyi kabi murakkab usullar poliritmik qatlamni shakllantiradi. Kamonli cholg'ular esa melodik ritmni yaratadi. Bu ikki ritmik qatlam musiqada dramaturgik tuzilmani hosil qiladi.

Sharq maqomlarida lad tizimi ijro texnikasini bevosita belgilaydi. Maqomning turli sho'balari - segoh, navo, dugoh, rost - tor tebranishining nozik boshqarilishini talab qiladi.

G'arb musiqa sistemasi temperatsiyalangan ladga asoslangan bo'lsa, maqomda mikrointerval intonatsiyalar mavjud. Shu sababli Eron, O'zbekiston, Ozarbayjon kabi davlatlarda kamonli cholg'ularda sirg'alish texnikasi kuchli rivojlangan.

Zamonaviy ijrochilikgiga texnik innovatsiyalar ,kirib keldi:

- elektro-gijjak, elektro-skripka,
- sampler va multi-effektlar,
- zarbli elektron padlar keng qo'llanmoqda.

Bu jarayon ijro texnikasini modernizatsiyalashtirib, yangi ovoz makonini yaratmoqda. Kompozitorlar tembr sintezidan keng foydalanib, urma va kamonli cholg'ularni birlashtirgan yangi kompozitsiyalar yaratmoqdalar. Poliritmik doira usullari bilan skripkaning minimalistik fakturasi, marimba bilan gijjak duetlari kabi innovatsion tajribalar sahnaga chiqmoqda.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, urma va kamonli cholg'ular ijro texnikasi tarixiy jarayonlar davomida shakllangan murakkab tizimdir. Urma cholg'ular ritm, dinamika va energiyani; kamonli cholg'ular esa melodiya, lirizm va emosional chuqurlikni ifodalaydi. Ijrochilik san'atida zamonaviy texnikalar va musiqiy tajribalar bilan uyg'unlashib borayotgan ushbu cholg'ular bugungi musiqiy madaniyatning ajralmas qismiga aylandi.

Maqom va folklor an'analari bilan akademik musiqaning integratsiyasi, elektro-akustik imkoniyatlarning kengayishi hamda kompozitorlarning yangi talqinlari ijro texnikasining yanada boyishiga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karomatov F. O'zbek xalq musiqasi asoslari. Toshkent: Fan, 1992.
2. Abdullaev M. O'zbek musiqiy merosi va ritm tizimlari. Toshkent, 2001.
3. Cook N. Music, Imagination & Culture. Oxford University Press, 1990.
4. Levin T. The Music of Central Asia. Smithsonian Folkways, 2010.
5. Qosimov A. O'zbek musiqa nazariyasi. Toshkent: Milliy konservatoriya, 2020.
6. Fayziyev S. Orkestr cholg'ularida ijrochilik masalalari. Toshkent, 2016.
7. Nettl B. The Study of Ethnomusicology. University of Illinois Press, 2005.
8. Saidov D. Sharq cholg'ulari ijrochiligi tarixi. Toshkent, 2018.
9. Boboyev, V. (2025). MICROTONAL INTONATION AND ORNAMENTATION IN THE KASHKAR RUBAB MAQOM REPERTOIRE. European Review of Contemporary Arts and Humanities, 1(4), 35-44.
10. Mustafоеv, S. M. (2025). THE INTERCONNECTION BETWEEN SOUNDS, MUSICAL MEMORY, AND THE SENSE OF MELODY AND HARMONY. European Review of Contemporary Arts and Humanities, 1(4), 3-8.
11. Ma'murjon qizi Khatamkulova, Z. (2025). CHALLENGES OF IMPLEMENTING STEAM IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES. European Review of Contemporary Arts and Humanities, 1(4), 14-17.